

kromě zajištění pozemku pro výstavbu starobrněnského kláštera cisterciáček⁸⁷ potvrdil král Alžbětě řadu jejích majetkových transakcí, z nichž mnohé souvisely se založením a výstavbou téhož kláštera.⁸⁸

Alžběta měla na ochranu svých zájmů od poloviny druhého desetiletí po svém boku Jindřicha z Lipé. Ekonomické propojení a vzájemnou důvěru ve finančních záležitostech lze sice ze silné citové vazby milenců předpokládat, ale přímo doložitelné je například listinou z 8. května 1325. Podle ní měl král 1000 hřiven dlužných Rejčce zaplatit v určeném termínu v případě její nepřítomnosti buď Jindřichovi z Lipé staršímu nebo jeho synovi Jindřichovi mladšímu.⁸⁹ Z obsahu listiny jsou zřejmé finanční možnosti královny vdovy Rejčky, která půjčovala vysoké sumy a zavazovala si dlužníky včetně krále.

Kromě otevřené ruky nastavoval král i sluch přimlívám mileneckého páru, Alžběty a Jindřicha. Na přání Alžběty zrušil mýto pro pěší, kteří neměli žádné zboží a procházeli Rousínovem patřícím ke Špilberku.⁹⁰ Podobně na žádost její a Jindřichovu osvobodil od berně tři hřiven ze dvora Jeneč Mikuláše, syna Jindřicha Planera, pražského patricije.⁹¹

V době, kdy král překypoval všestrannou velkorysostí vůči milenecké dvojici žijící na Moravě, jeho manželka Eliška v Bavorsku i se svými novorozenými dvojčaty strádala. Po jejím útěku za dcerou Markétou do Bavor⁹² „král Jan na podnět některých šlechticů Českého království, kteří nenávidí tu královnu, odňal přemnoho statků, a věnoval je svým šlechticům, anebo je zastavil na zápisy. Dosud se, bohužel, ukazují zřejmé známky, že král nežije ve shodě s královnou. Druhá však Alžběta, někdy královna, zvaná Hradecká, těší se velké přízni před očima královými ne bez pohoršení mnohých“.⁹³ V cizině žila Přemyslovna z milosti svého zetě Jindřicha Dolnobavorského a přilepšovala si zřejmě z peněz, získaných zastavováním cenných předmětů, které se asi snažila po návratu do vlasti podle možností vykupovat. Například v roce 1327 se jí podařilo vyplatit klenoty, zastavené kdysi u rezenského měšťana Gottfrieda Bohatého.⁹⁴ Tím ovšem narůstala vydání, která byla při všech jejích zakladatelských, donátorských a stavebních aktivitách nad její finanční možnosti. Jediným východiskem byl opět prodej nebo zastavování statků. Například v témže roce, kdy vykoupila klenoty, zastavila už výše zmíněné zboží za 170 kop.⁹⁵ Téměř přímo úměrně tomu, jak královna vdova Rejčka bohatla, panující královna Eliška Přemyslovna chudla.

Královská rodina Přemyslovny a Lucemburka

Rodičovská láska

Při zamyšlení nad citovými vazbami rodičů k dětem nelze vzít beze zbytku za svůj extrémní názor, podle něhož mateřská láska ve středověku neexistovala a středověká rodina neplnila svou citovou funkci.¹ I když nepopíratelně je v evropském latinském středověku rodičovský cit z mnoha důvodů těžko srovnatelný s jeho silou v moderní době, nelze ho zcela popřít ani u otce, zvláště pak u matky. To vše u vědomí, že moderní ženy, žijící dnes v oblasti někdejší středověké latinské Evropy, nerodí na doraz svých reprodukčních možností,² rodičovství je většinou plánované a děti se stávají chráněnou vzácností. Úmrtnost dětí i rodiček je nízká a o život každého ohroženého dítěte svádějí lékaři tuhý boj, odpovídající úrovni a možnostem současné lékařské vědy. Naproti tomu ve středověku rodily ženy nepřetržitě a se smrtí dětí se jaksi počítalo. Mnohé umíraly při porodu často i se svou matkou, které nezřídka pomohla do hrobu sama porodní bába. Svou daň si ovšem vyžadovaly i hlad, nedostatečná hygiena, výbuchy morových i jiných epidemií (např. lepra, tanec sv. Víta ap.) a pandemií, proti nimž byli bez očkovacích látek naprosto bezmocní i univerzitně vzdělaní lékaři, natož neškolení léčitelé, opírající se pouze o zkušenosti. Vzhledem k nižší odolnosti řádila tak smrt v řadách kojenců ještě více než v dospělé populaci,³ aniž by vyvolávala u rodičů pocity beznaděje a zoufalství. Svědčila by o tom i suchá zpráva kronikáře o úmrtích a pohřbech Eliščiných dětí, téměř půldruharočního Přemysla Otakara († 20. 4. 1320) a stejně staré Elišky († srpen 1324), kterou nedoprovázela zmínka o prolitých slzách nebo výbuchu bolesti. Výpověď o postoji dospělých k úmrtí kojenců a batolat lze vyčíst za vzletnými slovy burgundského Filipa III. Dobrotivého, pronesenými poté, co se dověděl

o smrti svého jednorozčného synka: „Kdyby se bylo Bohu zlíbilo nechat umřít i mne tak mladého, považoval bych se za šťastného“.⁴ Děti, odcházející na věčnost v klidnější době, obklopovala jistě citlivější atmosféra než ony, které umíraly jako oběti živelných a jiných katastrof. Mezi jiným i hladomorů, které postihovaly české země za života Elišky Přemyslovny zvláště v letech 1305–1306, 1312, 1316–1318 a 1328.⁵ V této souvislosti můžeme za hrůzné považovat svědectví zbraslavského kronikáře, podle kterého „někdy se našly matky, že doháněny nejvyšší potřebou zapomněly na cit mateřský a pojídalý mrtvolky děti“.⁶

Vzhledem k tomu, že se středověcí lidé dožívali ve srovnání s dneškem mnohem nižšího průměrného věku, bylo časově velmi omezeno i období dětství. Je otázkou, zda nebo do jaké míry bylo dospělými vůbec bráno v potaz. Tyto pochybnosti přinášejí úvahy o středověku jako o „civilizaci dospělých“. Ve shodě s tradicí, vycházející především od sv. Augustina, bylo za dětství teoreticky považováno první období života do 7 let, přičemž jeho první etapou byla doba do 2 let, kdy bývalo dítě většinou odstaveno od kojení a objevily se první zuby.⁷ Uvedený teoretický předpoklad upravovala praxe podle dobového „doporučení“ a předpokládala kojení pouze po dobu jednoho roku.⁸ Dětství končilo sedmým rokem života, střídáno dospíváním. Šlo o věk, který byl pokládán jak podle kanonického tak i „božského a přirozeného“ práva také za vhodný k zásnubám, jejichž uskutečnění v mladším věku snoubenců mělo být jen dovolenou výjimkou. Život si však našel cesty jak z výjimky udělat svého druhu pravidlo, podle něhož otcové v čele rodů využili pomoci právních kliček jiné formy vzájemných závazků, které byly svým cílem se zásnubami v podstatě rovnocenné. S dospíváním se chlapci rozloučili většinou ve čtrnácti a dívky už ve dvanácti letech, kdy se stávali plnoletými.⁹ Někdy však rozhodovala místo mechanických počtů fyzická vyspělost, která u dívek „urychlila“ čas právní normy nanejvýš o rok. Dosažení plnoletosti bylo výzvou pro rodiče, aby okamžitě přistoupili k uzavření sňatku svých ratolestí podle kanonického i světského práva¹⁰ nebo rozhodli o naplnění dřívějších symbolických sňatků tělesným spojením manželů¹¹ (např. český princ Václav – později Karel IV. – s Blankou z Valois nebo Eliščina dcera, česká princezna Markéta s Jindřichem Dolnobavorským). Klasické ukázky sňatkových manipulací s dětmi bez ohledu na věk až k obcházení zákonného věku „symbolickými sňatky“, poskytuje otec, a tudíž zároveň poručník, Jan Lucemburský. Zde je však nutno připomenout, že „i symbolický sňatek byl sňatkem podle práva – v důsledku nenaplnění však nikoli ještě platným – dostávalo se mu proto i církevního požehnání“.¹²

Jan Lucemburský si dovedl při sňatkových záměrech poradit i v překonávání takové překážky, jakým byl nepovolený stupeň příbuzenství. Aby předešel možným budoucím komplikacím, dokázal do sňatkových dohod zapracovat už i kalkul s dispencí, o níž je třeba v podobném případě požádat papeže. Klasickou ukázkou takového druhu je Janova smlouva z roku 1327,¹³ kterou uzavřel s uherským králem Karlem I. Robertem, do níž byly zapracovány i podmínky sňatku jeho nejmladší dcery Anny a Karlova syna Ladislava.¹⁴

Lucemburk jako vládce nad osudy svých dětí stojí, jak uvidíme dále, na protipólu bezmocné, izolované a odstrčené matky Elišky, které byla po ukončení politického dramatu přidělena pouze role pasivního diváka v životním příběhu vlastních dětí. Zbraslavský kronikář výslovně neformuluje svůj názor na dětský svět, ale jeho vnímání dětí v rodinném kruhu Lucemburků je v celém díle výmluvné. Sám Jan Lucemburský vyrůstal zřejmě v harmonickém prostředí s citovým zázemin, které vytvářela zvláště matka Markéta, mající záštitu i oporu ve svém muži Jindřichovi (VII.), který nakonec dosáhl i na císařskou korunu. Působivými slovy líčí kronikář scénu loučení, za níž odcházel budoucí český král, čtrnáctiletý Jan, se svou novomanželkou Eliškou do neznámé země na východě říše: „Ale jak veliká asi tam byla trpká bolest mysli, když rodiče vřele milující odloučí od milovaných dětí ještě mladistvého věku jediná chvilka časová; co mám říci o rozloučení těch, kteří jsou spoutáni nesmírnou láskou? Událost plná je smutku a trestem je mluvit o tom žalostiplném zpěvu i o tom přesmutném nářku, kterým rodiče lkali, když z domova pouštěli syna...“¹⁵ Krále Jana, budoucího „sňatkového obchodníka“, taková láska vůči vlastním dětem nepoznamenala.¹⁶ Výjimkou snad byl Václav (později Karel IV.) a možná levoboček Mikuláš. Ke Karlovi, svému nástupci a dědici, se choval královský otec mimořádně a spíše jako k jedináčkovi než k jednomu z mnoha dětí, což pociťoval sám Karel, když ve vlastním životopisu poznamenal: „Řečený král mne velice miloval...“¹⁷

Přemírou citu pragmatický otec Jan Lucemburský všechny své děti rozhodně nezahrnoval. Je otázkou, zda jim ho mohla plně nahradit matka Eliška, když i ona byla dcerou své doby? A pro tuto dobu jsou vyslovovány dokonce i názory o naprosté absenci mateřské lásky.¹⁸ Mohla být zapříčiněná i skutečností, že urozené matky odkládaly novorozeňata asi po uplynutí šestinedělí do péče kojných a chův¹⁹ obvykle na rok až na dva roky, čímž promeškaly rozhodující období pro vznikání silné citové vazby, která se později mezi matkou a dítětem sice mohla, ale také nemusela vytvořit.²⁰ Možná, že jedním z argumentů pro dokázání

nedostatku mateřského citu je zdánlivá lehkost, s jakou se matky bez odporu vzdávaly svých dětí a rodily další a další opět pro brzký odchod do světa nebo na věčnost.²¹ Pokud nezemřely, začínaly děti z nižších vrstev brzy pracovat buď doma nebo v cizích domácnostech a hospodářstvích. Prálo-li jim štěstí a patřily k vyšším, ba dokonce k panovnickým kruhům, byly mnohdy už ve velmi časném dětství a v dospívání předávány do klášterů anebo, podobně jako děti Elišky a Jana, posílány v postavení ženichů nebo nevěst či dokonce už manželů na výchovu ke dvoru svých protějšků nebo jejich příbuzných.²² Patriarchální uspořádání společnosti dalo právo rozhodování o dětech do rukou otce, takže matky většinou jen pasivně přijímaly z vůle svého muže úděl loučení s dětmi při jejich odchodech, někdy trvalých, jindy dočasných. Byly snad proto někdy tvrdší, ale neznamená to, že byly naprosto bez mateřského citu. Avšak jako dnes v některých případech i tehdy některé ze svých dětí milovaly méně a jiné více. A snad to byli skutečně synové, jak dokládají i mnohé literární prameny, kteří byli těmi milovanějšími.²³ Eliška svým chováním nepotvrzuje některé moderní a poněkud mezní teorie o naprosté absenci mateřského citu ve středověku ani o jeho výlučném zaměření na syny. Ne-prokázaly ho ani „loketské události“ v roce 1319,²⁴ při nichž se odloučení matky od všech tří dětí, od syna Václava i od děvčátek Markétky a Jitky, odehrálo náhle bez jakékoli scény loučení. Eliška si zřejmě v tu chvíli zatím ani neuvědomovala dosah události s následkem trvalé ztráty syna. A tak místo projevů lítosti a zoufalství podle kronikáře Petra zanechala „tam na hradě tři své dědice, pobouřeně odešla s malou družinou a uchýlila se na své město Mělník“.²⁵ Tudíž jako v případech ostatních mýtů o Elišce, promítajících se například do tvrzení o „poslední Přemyslovně“ nebo o „pravé a jediné dědičce země“,²⁶ jde i ve vžité scéně drastického loučení Elišky s malým Václavem spíše o mýtus než o skutečnost. Těžko bychom za této situace mohli její momentální stav uraženosti a pobouření, jak ho strážlivě posuzuje soudobý kronikář, srovnat a ztotožnit se zoufalstvím urozené matky z francouzského románu *L'Escoufle* z roku 1202,²⁷ která ztrácející podobně jako Eliška svého tříletého synka, od něhož byla odtržena, v zoufalství naříkala: „Miluji ho víc než cokoli jiného. Neexistuje nic krásnějšího než on. Pokud ho vidím, nemohu se ani hněvat, ani toužit. Představuje mou naději, mé potěšení, mé klenoty, mé radosti.“²⁸ Tudíž „loketské události“ včetně scény královnina rozchodu s dětmi, vyličené věrohodným svědkem velmi strážlivě, byly později zkresleny historiky, historizujícími spisovateli i výtvarníky v dílech, z nichž za ostatní vypovídá

například obraz Karla Javůrka z roku 1854 „Jan Lucemburský odnímá svého syna Karla IV. své choti“.

Byla to nejstarší, prvorozená Markétka, kterou Eliška ze svých dětí nejvíce milovala a kterou v pobouření opustila po „loketských událostech“ začátkem roku 1319 stejně jako Václava a Jitku. Láska k prvorozené mohla být také jedním z důvodů, proč opustila česká královna vlast a odjela s ní po jejím symbolickém sňatku v roce 1322 do Bavor,²⁹ což neopomněl poznamenat ani kronikář: „Neboť královna Eliška se odebrala se svou dcerou Markétou, kterou velmi něžně miluje.“³⁰ Výjimečnou lásku k Markétě chovala Eliška až do konce svého života. V roce 1325 se společně vrátily do vlasti, kterou však měla Markéta časem opět opustit, aby následovala svého muže Jindřicha do bavorského vévodství. Eliška, čekající se smutkem na neodvratný a nenávratný dceřin odchod do bavorského Landshutu, se aspoň snažila, aby jí tam k bezproblémovému soužití s manželem upravila podle svých možností půdu pod nohama. S tím záměrem pro ni získala v listinách ze října 1327 milost, která Markétě umožňovala v doprovodu čtyř žen a dvou mužů nejen vstup do konventu klarisek, ale sahala ještě dále: Eliščina nejstarší dcera mohla spolu se svým služebnictvem přijímat svátost oltární bez ohledu na církevní tresty, které se snesly na Jindřichovu hlavu a jeho dvůr v Landshutu v důsledku nepřiměřeného vymáhání dávek.³¹ Těchto výhod, získaných od papeže díky přimluvě své královské matky, mohla Markéta využívat hned následujícího roku 1328, kdy navždy následovala do Landshutu svého muže. Odchod prožívala Eliška se svou dcerou do poslední chvíle doprovázejíc ji 12. února z Prahy do Domažlic, kde ji předala spolu s výbavou čekajícímu Jindřichovi. Ten odvedl o osm let mladší manželku Markétu se slávou do svého bavorského vévodství.³² A tak ze všech dětí českého královského páru to byla opět jediná Markétka, na jejichž manželských počátcích měla Eliška nějakou účast. Markétino tehdy skutečně naplněné manželství, zaštiťované jistě trvalým matčíným pozhánáním, bylo zřejmě natolik šťastné, že do dnešních dnů vzpomínají obyvatelé Landshutu při zvláštních slavnostech na tento vévodský pár.³³

Je až symbolické, že obě královská dítky, Václava a Markétu, přicházející na svět radostně vítána oběma rodiči a každé z nich jedním z rodičů mimořádně milované, jako by provázelo na celoživotní pouti vedle lásky i trvale působící rodičovské pozhánání. Snad jediné tyto dvě děti Přemyslovny a Lucemburka potkalo, měřeno dnešními kritérii, štěstí i v osobním životě.